شوونــاس و هاوســەنگی جــوانی لــە شیعری گۆراندا:… نووسینی/ عەتا قەرەداخی

▪ سەرەتا:

-١-

پێویستە بزانین مەبەستمان لە "شووناسی جوانی" چیە. بۆ ئەو مەبەستەش دەبێ هەریەکە لە شووناس و جوانی بە جیا پێناسە بکەین و پاشان لە پەیوەندی نێوانیان بدوێین و لەوێشەوە هەوڵبدەین ئاخاوتنی جوانی لای گۆران بکەین و شووناسی جوانی وەك چەمکی ئ□ستیك لە شیعری گۆراندا دیاری بکەین. ئەمە سەرباری ئەوەی کە پێیستمان بەوەیە لە رەهەندەکانی جوانی و چۆنێتی بەرهەمهێنانی، یان بەرجەستەکردنی جوانی لە شیعری گۆراندا بدوێن، بە تایبەتی پێویستە لە دوو ئاستدا باسی جوانی بکەین. یەکەم جوانیەکی تایبەتی یان لۆکاڵی، دووەم جوانیەکی گەردوونی، کە دیاریکردنی ئەوەش دەریدەخات بۆچی پێگەی گۆران وەکو شاعیڕێکی داهێنەر لە مەودایەکی قوڵدا چەند پەیوەستە بە شووناسی کوردبوونەوە، هەروەها چۆن لە رونگــەی جــوانی گــەردوونیــەوە پەیوەســتە بــە مرۆڤــایەتیەوەو کوردبوون لە چوارچێوەی مرۆڤبووندا سەیر دەکات و جوانی کوردیش وەکو بەشێك لە جوانی گەردوونی دەبینێت.

کاتێ باسی شووناس دەکەین، دەس□ □استەوخۆ خەیاڵمان بۆ ئەو کــارتە بچێــت کــە کەســێك هەیەتــی و نــاو و زانیــارییە تایبەتیەکانی ئەو کەسەی تێدا تۆمارکراوەو وێنەکەیی لەسەرە. ئەمەش دیارە بۆ ناسینەوەو جیاکردنەوەی ئەم کەسەیە لەهەر کەسێکی تر. لە ڕاستیدا ئەمە شووناسی ئاسایی هەرکەسێکەو ئەرکی ئەم شووناسەش ناسینەوەو جیاکردنەوەی هەر کەسێکە لەوانەی تر بە پشتبەستن بە تایبەتمەندییەکانی ئەو کەسە. هەر لێرەوە دەتوانین ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە شووناس بریتیە لە:

لەو خاسێت و بیروباوەڕو کەسێتیەی کە ئەوە نیشان دەدات یان دەردەبڕێت کە شووناسی خود بۆ کەسێك بنیاد دەنێن. کرداری بەدەســتەێنانی شوونــاس دەشێ داهێنەرانــە بێــت یــان روخێنەرانــە(1). یــان دەتــوانرێت بگــوترێت: شوونــاس ئــەو

هەلومەرجە یان ئەو خاسێتە بێت کە تیایدا کەسێك یان شتێك ئەو خاسێت و بیروباوەڕانەی دەبێت کە ئەو کەسە یان ئەو شتە جیادەکاتەوە یان دەیناسێنێت. یان شووناس هەستی پێبەخشینی هاوشێوەیەتیە بەخود، یان بەشێوەیەکی تر شووناس هەلومەرجی بوونی کەسێك، یان بوونی خودێکە کە جیاوازە لە ئەوی ترو لەو ناچێت، یان ئەوی تر نیە. لە پشتی هەموو ئەم بۆچوونانەوە ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە شووناس ئەو چەمکەیە کە ئامادەبوونی کەسێك یا پێکهاتەیەك یان شتێك یان چەشنێك نیشان دەدات، بەجۆرێك کە تایبەتمەندی خۆیی هەبێت و لەوانی تر نەچێت و جیاواز بێت و لەڕێگای خاسێت و بیروباوەڕو دەربڕینەوە بوونی ئەم کەسە یان پێکهاتەیە دەناسرێتەوەو بە تەواوی لەوانی تر جیادەکرێتەوە. لەم رووەوە شیعری گۆران وەکو بەرهەمی داهێنان تایبەتمەندی خۆیی هەیەو ئەو تایبەتمەندییەش لەوانی تر، یان لە بەرهەمی ئەوانی تری جیادەکاتەوەو وەکو بوویەکی تایبەتی یان بوویەکی جیاواز لەوانی تر دەیخاتە ڕوو. ئەم جیاوازبوونەش خاسێتی تایبەتی و جیاکەرەوە بەم ڕەگەزەی داهێنان دەبەخشێت. خاسێتی سەرەکی بۆ ئەوەی شیعری گۆران شووناسی هەبێت تایبەتمەندییەکانی شیعری ئەم شاعیرەیە کە سەرلووتکەی ئەو تایبەتمەندێتیەش”جوانیە”.
بە مانایەکی تر دەتوانین بڵێن جوانی ڕەگەزێکی هەرە سەرەکیە لە بەخشینی شووناس بە شیعری گۆران. هەروەك ئاشکرایە “جوانی ” لای گۆران دابەش دەبێت بەسەر دوو ئاستدا کە یەکەمیان جوانی سرووشتەو دووەمیان جوانی ئافرەتە. کە سەرئەنجام پێکەوە کۆکردنەوەی ئەم دوو ڕەگەزە یان ئەم دوو بنەما سەرکیە بەرەو ئاستێکی بەرزتر لە قسەکردن لەسەر جوانی لەلای گۆران رامان دەکێشێت، کە ئەویش تایبەتمەندی ئەم دوو ئاستەیە لە جوانی کە ئەوەش بە مانای جیاکردنەوەی جوانی کوردیە لە جوانی ئەوانی تری غەیری کورد. هەر لێرەوە قسەکردن لەسەر شووناسی جوانی لای گۆران دێتە پێشەوە. بۆیە جێگای خۆیەتی لێرەدا بپرسین ئایا جوانی لای گۆران یان لە شیعری گۆراندا پێناسەیەکی تری هەیە یان شووناسێکی تری هەیە بێجگە لە شووناسی کوردبوون؟
کەواتە جێگای خۆیەتی پێش ئەوەی باسی شووناسی جوانی بکەین لە شیعری گۆراندا، باشتر وایە ئاخاوتنی ئەوە بکەین کە شیعر چیە؟ جوانی چیە؟ چۆن گۆران جوانی هەم وەکو فەزاو هەم وەکو بەشێك لە بنیادی زمانی بەرجەستە دەکات، یان مامەڵەی لەگەڵدا دەکات. جوانی ئەو وێنەو چرکەساتانەیە کە بەرزترین

و باڵاترین و دیارترین سەرسامی بە ڕۆح دەگەیەنێت و نیشانی دەدات. جوانی ئەو چرکەساتانەیە کە مرۆڤ تیایاندا هەست بە ئازادی و بوونی ڕاستەقینە دەکات، جوانی ئەو چرکەساتانەیە کە تیایاندا مرۆڤ هەست بە شانازیو شکۆمەندی دەکات. واتە جوانی ئەو ساتانەیە کە تیایاندا مرۆڤ هەست بە ژیان دەکات. جوانی بریتیە لە ئاسوودەیی هەست و ڕۆح و لە ڕێگای ئەو وێنەو تێگەیشتن و بۆچوونانەوە وەسف دەکرێت و وێنادەکرێت کە بەربەستەکان دەبڕن و دەگەنە مێشك یان عەقڵ یان هەستی مرۆڤ و زیاتر وەکو پێوانەی هەست و سۆزبزوێن سەیر دەکرێت. “جوانی لە چوارچێوەی هونەردا بریتیە لە پێوانە، یان ئەندازەی پەیوەندیکردن و گەیاندنی سەرکەوتووی نێوان بەشداران- گواستنەوەی چەمك و بۆچوونە لە نێوان هونەرمەندو وەرگردا(2). بەم پێیە بۆ وێناکردنی جوانی دەبێ سەرچاوەی بەرهەمهێن و وەرگر هەبێت کە ئەمەی دوواییان ڕۆڵی هەڵسەنگێنەریش دەبینێت و شووناسی جوانی یان دژی جوانی دیاری دەکات و بەبێ بوونی وەرگر جوانی وەکو ڕەگەزێکی بێلایەن دەمێنێتەوە.”هونەری جوان سەرکەوتوو دەبێت لە وەسفکردنی هەستە هەرە قوڵە ئامانجدارەکانی هونەرمەندو چەمك یان تێگەیشتنە دڵگیرەکاندا.

ئەگەرچی ئەو ئامانج و تێگەیشتنانە جوان و گەشاوە بن، یان تاریك و نائاشکراو تەمومژاوی بن. لەبەرئەوە جوانی بۆ هەمیشە ڕەگەزێکی زاتیە(3). بێگومان شتێك نیە بە ناوی هونەر بە بێ جوانی کە مەبەستمان لە هونەر کۆی بوارەکانی داهێنانە لە ئەدەب و هەونەرو زانستە مرۆییەکاندا. بۆیە ئەوەی ئاشکرایە زۆرجار بە داهێنان دەگوترێت بەهونەرکردن. واقیع یان دەرەوەی هونەر جۆرێك لە جوانی تێدایە، بەڵام جوانیەکی دەست لێنەدراوە، یان سرووشتیەو شێوەی تابلۆیەکی ڕەنگاورەنگە. داهێنان ماناو دەلالەت بەخشینە بەو تابلۆیەو بە ڕەگەزەکانی نێو ئەو تابلۆیە. هەرچەندە ئەو بۆچوونە باڵادەستەش هەیە کە کۆی هونەرەکان لاساییکردنەوەی جوانی سروشتن. دواتر دێینە سەرباسی وێناکردنی جوانی لای گۆران بەراورد بە جوانی سرووشت خۆی. گۆران تابلۆی جوانی خۆی لە ڕێگای داڕشتنی وێنە لەدوای وێنەو وێنە لەپاڵ وێنەداو وێنە لەناو وێنەدا بەرجەستە کردووە، کە دەشێ ئەوەش وەکو بەرهەمهێنانی وێنەی شیعری ناوببرێت کە ڕەگەزی سەرەکی بەرهەمهێنانی شیعریەتە و ئاستی باڵای بەرهەمهێنانی

شیعریەتیش لای گۆران پەیوەستە بە سەرچاوەی لەبن نەهاتووی بەرهەمهێنانی وێنەی شیعریەوە لای ئەم شاعیرە.
کەواتە وێنەی شعری چیە؟ بێگومان وێنە کە لێرەدا مەبەستمان لە وێنەی شیعرییە یەکێکە لە بەرهەمەکانی زمان، واتە زمان وێنەی شیعری درووست دەکات یان بەرهەم دەهێنێت. وێنە خۆی جۆرێکە لەبەرجەستەکردنی تابلۆی زمانی. "خاسێتێکی زمان کە لە بواری شیعردا گرنگە بریتیە لە توانای زمان بۆ بەرهەمهێنانی کاریگەری لە مێشك یان عەقڵدا کە ئەوەش تا ئەندازەیەکی زۆر هاوشێوەی ئەوەیە کە لە ڕێگای وروژاندنی ئەندامە هەستیارەکانەوە دەخوڵقێندرێت(4). ئێمە هەندێجار لەبارەی وێنەی زیهنیەوە قسە دەکەین کە مەبەستمان کاریگەریە لەسەر مێشك یان عەقڵ کە هاوشێوەیە لەگەڵ ئەوەدا کە لە ڕێگای پەیبردنمانەوە بە شتە بینراوەکان لە ڕێگای چاو و دەمارەکانی بینین و پانتاییە گونجاوەکانی مێشکەوە بەرهەم دێت. کەواتە لێرەدا ئاشکرایە کە وێنە لە ڕێگای زمانەوە بەرهەمدێت و هەست، مێشك، پەیبردن، عەقڵ شێوەی بەرجەستەی ئەو وێنەیە دیاری دەکەن. ئاستی جوانی یان پێوانەی جوانی وێنە، ئاستی کاریگەری لەسەر مێشك یان هەست و عەقل دیاری دەکات. هەندێجار وێنە بەشێوەیەکی بەرجەستە دەبینرێت، یان هەستی پێدەکرێت. هەندێجاریش ئاستی رامکردنی وێنە یان وەرگرتن و پەیپێبردنی ئاسان نیە، بە تایبەتی ئەو جۆرەی وێنە کە دەشێ بە وێنەی هەستی ناوببرێت و لە چوارچێوەی هەستدا درووست دەکرێت، یان بەرهەم دەهێنرێت. دیارە وێنە - ئیمەیج-کە وشەکە ریشەیەکی لاتینی هەیە بە مانای هاوشێوەبوون، لێکچوون، وێناکردن، تێگەیشتن، لاساییکردنەوە یان کۆپیکردن دێت. وێنەی عەقڵی یان زیهنی نواندنێکی کۆنکرێتی شتێکە، کە دەشێ هەست پەی بەهاوشێوەبوونی ببات. هەر لەم بارەیەوە ئەزرا پاوەند دەڵێت:

وێنە ئاڵۆزی فیکری و سۆزداری لە کاتێکی دیاریکراودا دەنوێنێت. وێنەی شیعری خۆی دەگوازێتەوە بۆ ناو مێش یان عەقڵی ئێمە لە ڕێگای ناردنی بریسکەوە، وەکو ئەوەی دەخرێتە سەر شاشەی فیلم(5). دیارە وێنە هەستی وەرگر یان خوێنەر دەجوڵێنێت یان دەوروژێنێت و لە خوێندنەوەیەکی بابەتێکی رووتکراوە لە کاریگەری ڕەگەزە هەستیەکانەوە دەیگوازێتەوە بۆ ئاستی وروژان و هەڵچوون و لەوەشدا چێژ بەرهەم دێت، کە یەکێکە لە ئامانجەکانی دەق. گەیشتن بە چێژی دەق گەیشتنە بە

خاڵێك وەکو ئەنجامی بڵندبوون سەیر دەکرێت. کەواتە وێنە یان وێنەی شیعری هەرچۆن ڕەگەزی سەرەکی بەرهەمهێنانی شیعریەتە، لەهەمان کاتدا ڕەگەزێکی سەرەکی بەرهەمهێنانی چێژەو هاوکات ئامادەکەر یان جوڵێنەری وەرگرە بۆ گەیشتن بەو چێژە کە بە چێژی دەق ناودەبرێت و لە ئاستێکی باڵاتردا دەشێ پێی بگوترێت چیێژی جوانی. هەروەك لە گەیشتن بە لوتکەدا باری جوانیپەرستی بەرهەم دەهێنێت کە رەنگە جوانی لە شیعری گۆراندا بە ئاسانی گەیشتبێتە ئەم ئاستە لە بەرهەمهێنان و بەخشینی چێژو بەو پێیەش جوانی لای گۆران باری جوانیپەرستی لای وەرگر یان خوێنەر درووست دەکات کە هاوشێوەی پاکژبوونەوەی ڕۆحی یان تواندنەوەی سۆفیە لە نوری باڵادا. لێرەوە ڕێگایەك بۆ قسەکردن لەسەر شووناسی جوانی لای گۆران یان لە شیعری گۆراندا ئاشکرا دەبێت، بەڵام هێشتا ئەوەش بریتی نیە لە کۆی شووناسی جوانی لای ئەم شاعیرە لەکاتێکدا ئاستی جوانی لە بەرهەمی ئەودا هەندێجار لەسەرووی دەست پێگەیشتنەوەیە.

ئێمە باسی شووناس و جوانی و وێنەی جوانی بەرهەمهێنمان کرد کە ئەویش وێنەی شیعریەو وەکو ڕەگەزی سەرەکی شیعریەت لێیدواین. هەروەك بەدوای ئەوەدا ئاماژەمان بۆ ئەوەکرد کە ئاستی جوانی لە شیعری گۆراندا تەنیا لەو سنوورەدا نەماوەتەوە کە سەرچاوەی چێژێکی ئاسایی بێت وەکو بەشێك لە چێژی دەق، بەڵکو پەیوەستبوونی وەرگر بە جوانیەوە لە شیعری ئەم شاعیرەدا لە روانگەی وەڵامدانەوەی خوێنەر یان وەرگرەوە دەشێ بگاتە ئاستی جوانیپەرستی کە ئەوەش لە گەوهەردا پەیوەستە بە جواناسی یان ئێستەتیکەوە، واتە ئەو قۆناغەی مامەڵەکردن و پەیوەستبوون بەجوانیەوە کە خوێنەر یان وەرگر بەشێوەیەکی نەستی یان نائاگایانە بە دوای خۆیدا کێش دەکات. کەواتە بابزانین مەبەست لە جواناسی یان جوانپەرستی یان ئێستیتیك چیە؟ “جواناسی زاراوەیەکە دەکۆڵیتەوە لە جوانی و هونەر و لە تێگەیشتن لە شتە جوانەکان”(6). دیسان لەبارەی جواناسیەوە هاتووە: جواناسی لێکۆڵینەوەی فەلسەفیانەی جوانی و چێژە. ئەم چەمکە بە توندی پەیوەستە بە فەلسەفەی هونەرەوەو دەکۆڵیتەوە لە سرووشتی هونەرو چەمکەکانی لەو رووەوە کە بەرهەمە تاکە کەسیەکان یان تاکەکانی هونەر راڤەدەکرێن و هەڵدەسەنگێنرێن(7). وەکو دەردەکەوێت جواناسی پەیوەندی بە جوانی و چێژی جوانیەوە هەیە کە ئەوەش بەرهەمی

سرووشتی جوانیە. جوانناسی وەکو چەمکێکی فەلسەفی لێکۆڵینەوەی چەمکی جوانی دەکات و سرووشتەکەی راڤەدەکات و لێکدەداتەوەو هەڵیدەسەنگێنێ و لەوێشەوە دەرئەنجامی ئەو هەڵسەنگاندنە دەبەستێتەوە بەو ئاستەی چێژەوە کە خودی جوانی، هەرجۆرێکی جوانی بێت بەرهەمی دەهێنێت. ئاشکرایە لای گۆران یان لە شیعری گۆراندا دوو ڕەگەزی سەرەکی بەرهەمهێنی جوانین کە ئەوانیش ئافرەت و سرووشتن.
بڕیاردانی ئەوەی کامیان یەکەمەو کامیان دووەمە ڕەنگە کارێکی ئاسان نەبێت، یان دەشێ ڕاستتر وابێت کە بگووترێت ئەم دوو ڕەگەزەی بەرهەمهێنانی جوانی لە شیعری گۆراندا بە شێوەیەکی گشتی هاوسەنگن و هەردووکیشیان سەرچاوەیەکی قوڵتریان هەیە و پەیوەست دەبنەوە بە شووناسێکەوە کە وەکو دواتر باسی دەکەین شووناسی جوانی کوردستانیە.

سەرچاوەکان:

1- Leary M. R. Tangney. Handbook of Self and Identity, New York, 2003, p. 76.

2- Wikipedia . 3- Ibid

4- Lynn Altenbernd and Lesie. L. lewis. A Handbook for the Study of Poetry, Macmillan, London, 1966, p. 12.

5- John Drury , The Poetry Dictionary, Writer’s Digest Books, 2nd ed. 2006, pp. 141-142.

6- Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 7th edition, Oxford University press, 2005, p.24.

7- Northrop Frye, Anatomy of Criticism, Princeton and Oxford, 1990, p. 81.

سیکۆلاریزم و چەند سەرنجێک-6-… شەماڵ بارەوانی

بەشی شەشەم/

لەمیانی ئەو پێنج بەشەی پێشووتر زانیمان کە حەقیقەت و ماهیەت و زەرورەتی چەمکی سیکۆلاریزم چییە. حەقیقەتی ژیان و مرۆڤ و ئازادی لەسایەی سیکۆلاریزممان بۆ ڕۆشنبوویەوە. بەمان بەیان بوو کە سیکولاریزم هیچ کاتێک مورادیفی بێ دینی و هاوتای بێ بڕوایی و دژایەتی کردنی ئایین و بە مانای قەدەغەکردنی ئایین نایەت. گەر سەیریش بکەین لە ئەورووپا، کەوڵاتگەلێکی بەمانای وشە، سیستەم سیکۆلاریزم و لانکەی سیکۆلاریزمن.

هەرگیز، لەسایەی هیچ یەکێک لەو وڵاتە سیکۆلاریستانەدا، ڕێگری لەئایین نەکراوە و ناکرێت، بگرە زۆر ڕێزی ئایینەکانیش گیراوە و دەگیرێت و هەموو ئایینەکان ئازادی تەواویشیان پێدراوە. بەڵکوو ئەوان تەنها قەدەغەی تێکەڵکردنی هەردووک کایەی ئایین و سیاسەت بە یەکتری دەکەن. نەک قەدەغەکردن و دژایەتی کردنی ئایین. ئەوان هەردووک دەسەڵاتی ناسوتی(زەمەنی و دنیایی)، و لاهووتی(ئاسمانی و ئایینی)یان لەیەکتری جوێ کردووەتەوە. لەو وڵاتە سیکۆلاریستانە دا، وەکو ئاماژەم بوکرد،

بگرە ئازادی بیر و بیر باوەڕی ئایینی و مەزهەبی زۆر زیاترە، بە راورد بەو وڵات و شوێنانەی ئیسلامین. لە نموونەی:ئێران، سعودیاو ئەفگانستان.. تاد. ئەو وڵاتانەی کە ئیسلامگەراکان و فەندەمێنتالیزمەکان بە ناوی ئایینەوە حوکمی دەکەن. لەوێ(وڵاتە سیکۆلاریستەکان) کەس بەی نییە،

لەسەر ناوی عومەر و عەلی، ئەبوو زەڕ و موعاویە، سوننە و شیعە، حەنەفی و شافیعی، مالیکی و باتینی، دوانزە ئیمامی و زەیدی، کۆمەڵە و بزوتنەوە، یەکگرتوو و سەلەفی، تاڵیبان و داعش، بۆکۆ حەرام و قاعیدە و فلان فیرقە ئایینی و فیسکە گرووپی تری ئیسلامی، لەسەر ماتریدی بوون و موعتەزیلەیی بوون، لەسەر حەمبەڵەی بوون و ئەشعەری بوون، یەکتری بکوژێت و خوێنی یەکتری بڕێژێت و یەکتری تەکفیر و تەبدیع بکات و بسڕێنتەوە. وەک ئەوەی لەوڵاتە ئیسلامیەکان بە درێژایی سەتان ساڵە، بگرە زیاتر لەهەزار و چوارسەت ساڵە ئەوە دەکرێت.